

Iwona Klonowska

Uniwersytet w Białymstoku, Komenda Główna Policji [iwonaklonowska76@interia.pl]

Bezpieczeństwo jako fundament budowania procesu resocjalizacji, readaptacji i reintegracji w środowisku lokalnym.

Abstrakt: Tekst traktuje o roli szeroko rozumianego bezpieczeństwa, jako niezbędnego fundamentu, do realizacji procesu resocjalizacji, reintegracji i readaptacji w środowisku lokalnym. Tylko poprawnie funkcjonujące otoczenie, kierujące się obowiązującymi, zgodnymi z prawem normami, jest zdolne do kreowania rzeczywistości koniecznej dla readaptacji, reintegracji i resocjalizacji jednostki.

Otoczenie o którym mowa to środowisko lokalne którym dokonywać się powinny wspomniane procesy readaptacji, reintegracji, jak i proces resocjalizacji, który oparty winien być głównie na pracy na potencjałach i twórczym oddziaływaniom przy wsparciu środowiska lokalnego. W tekście odwołano się do koncepcji human security, wybranych teorii bezpieczeństwa rozumianych jako fundament oddziaływań na jednostki. Omówiono także znaczenie więzi społecznych i koncepcję ruchomych przestrzeni stanowiących przykład współdziałania instytucji i społeczeństwa. Rozważania konkluduje odniesienie do kapitału ludzkiego i społecznego tkwiącego w jednostkach. Tak szeroko rozumiane bezpieczeństwo służy tworzeniu dobrych podwalin pod właściwie realizowane procesy.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, środowisko lokalne, readaptacja, reintegracja, resocjalizacja, teorie bezpieczeństwa

Wstęp

W literaturze przedmiotu wiele miejsca poświęca się ogromnej roli środowiska w którym dokonywać się powinien zarówno proces readaptacji i reintegracji, jak i proces resocjalizacji,

który oparty winien być głównie na pracy na potencjałach i twórczym oddziaływaniom przy wsparciu środowiska lokalnego. "Koniecznym warunkiem realizacji uspołecznienia systemu resocjalizacji, jest jego aktywny udział w procesach przemian istniejącego, acz niewydolnego systemu. W. Ambrozik zwraca uwagę na brak jednolitego systemu i rozczłonkowaniu elementów, a także braku wewnętrznego i zewnętrznego systemu zintegrowania koniecznego do realizacji skutecznej resocjalizacji. (Ambrozik,2016)

Pogląd ten znalazł swoje potwierdzenie w koncepcjach między wielu autorów. (Konopczyński 2013, Konopczyński 1996, Konopczyński 2006, Bałandynowicz 2011, Melosik, s. 16, Michel 2016, s. 11, Kieszkowska 2012, Fidelus 2014).

Znaczenie środowiska lokalnego dla takich działań, gdzie ogniskują się wszystkie procesy społeczne, gdzie jednostka czuje się swobodniej i bezpieczniej wydają się być najwłaściwsze. Społeczność lokalna jest najlepszym środowiskiem zarówno do procesów naprawczych resocjalizacyjnych i reintegracyjnych jak i rozwijających i adaptujących pozostałe jednostki. Daje szansę współdziałania i współlistnienia wszystkim jego uczestnikom, gdzie każdy wzajemnie na siebie oddziałuje.

Nie sposób jednak tworzyć dobrze funkcjonujących środowisk lokalnych w których dokonywać się będą wspomniane procesy naprawcze (resocjalizacyjne, readaptacyjne, reintegracyjne) jak i rozwijające, kształtujące postawy i przekonania (prewencyjno-profilaktyczne) bez fundamentu bezpieczeństwa rozumianego jako określone teorie z tego zakresu jak i praktyczne rozwiązania. Holistyczne podejście do nauki i interdyscyplinarność procesów skłania do szerszego spojrzenia na zjawisko szeroko rozumianej resocjalizacji, reintegracji i readaptacji przez pryzmat teorii i praktyki nauk o bezpieczeństwie, tworzącej niejako fundament pod zasady działania instytucji, przepisy, algorytmy postępowania w sytuacjach kryzysowych przekładających się na funkcjonowanie społeczności i realizowane tam aktywności.

Ważną rolę w tak rozumianym systemie odgrywają instytucje pomocowe, wychowawcze jak i kontrolne.

Bezpieczeństwo jako fundament oddziaływań

Bezpieczeństwo ma wiele definicji.¹ W języku polskim pojęcie bezpieczeństwa oznaczało sytuację czy stan "bez pieczy" co może wskazywać, że zagrożenie jest bardziej pierwotnym pojęciem niż bezpieczeństwo. (Fehler 2002, s. 165)

Pojęcie bezpieczeństwa nie jest jednoznaczne, a jego interpretacja zależy od szeregu czynników, jak chociażby: kontekst, zakres, czas, czy miejsce w odniesieniu do którego bezpieczeństwo jest analizowane. Bez względu na wspomnianą różnorodność definicyjną, istnieją cechy, które winny być uwzględnione przy określaniu pojęciowym bezpieczeństwa. Są to:

- bezpieczeństwo musi występować w relacji do otoczenia, wobec innych czy środowiska które jest przedmiotem bezpieczeństwa,
- interpretowanie bezpieczeństwa powinno się odbywać w wymiarze zagrożeń tych rzeczywistych lub potencjalnych z uwzględnieniem ich źródła, czasu, obszaru czy rodzaju,
- definiowanie bezpieczeństwa musi się odnosić do stanu zagrożenia bezpieczeństwa jednostki, zaspokojenia potrzeb, motywów działania czy czasu,
- należy uwzględnić że bezpieczeństwo a raczej jego postrzeganie może być subiektywne lub obiektywne w zależności od percepcji zagrożeń jednostki,
- jest to obszar zmienny w czasie i stopniowalny w zależności od natężenia występowania określonych zagrożeń, odnosi się do podmiotu, jego sytuacji, rzeczy czy obiektu o którego bezpieczeństwo chodzi,
- jest to niewątpliwie zjawisko wielowymiarowe, odnoszące się do różnych dziedzin życia w zakresie od jednostkowego do ogólnoludzkiego." (Fehler , 2002, s. 165)

¹Przegląd definicji – zob. np. J. Stańczyk: Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa. ISP PAN, Warszawa 1996. również J. Czaputowicz: System czy nieład? Bezpieczeństwo europejskie u progu XXI wieku. WNPWN, CSM, Warszawa 1998. Także – Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego, AON, Warszawa 2002, S. Kwiatkowski, Zarządzanie bezpieczeństwem w sytuacjach kryzysowych. Szkice socjotechniczne o mądrości przed szkodą. , s.42; W. Pływaczewski, G. Kędzierska (red.) Leksykon policyjny, Szczytno 2001, 32, T. Serafin, S. Parszowski (red.) Bezpieczeństwo społeczności lokalnych. Programy prewencyjne w systemie bezpieczeństwa. Zarządzanie bezpieczeństwem. Warszawa 2011, s.33

Podmiotem bezpieczeństwa mogą być zatem wszystkie jednostki mające własne interesy i wyrażające ambicje realizacji tych interesów. Mogą to być pojedynczy ludzie, różne grupy społeczne, narody, społeczności międzynarodowe, czy wreszcie cała ludzkość. Stosownie do tego możemy wyodrębniać różne rodzaje bezpieczeństwa: indywidualne (osobowe, personalne), grupowe (rodowe, plemienne), narodowe (państwowe)², międzynarodowe (regionalne, globalne).

Jest wiele podziałów i rodzajów opisywanych kategorii bezpieczeństwa, jak chociażby wewnętrzne i zewnętrzne, międzynarodowe i narodowe czy „bezpieczeństwo fizyczne” (Pawłowski J. i in., 1996), oznaczające ochronę i obronę przed działaniami lub zjawiskami niszczącymi - przy wykorzystaniu przede wszystkim (choć nie tylko) wyspecjalizowanych (specjalnie w tym celu tworzonych i utrzymywanych) sił i środków, jakimi są np. wojsko, Policja, wywiad, kontrwywiad, straż graniczna, straż pożarna, różne służby ochrony itp.

Na bezpieczeństwo „fizyczne” składają się dwie główne dziedziny bezpieczeństwa: bezpieczeństwo militarne i bezpieczeństwo cywilne (pozamilitarne). (Serafin, Parszowski 2011, s.33)

Bezpieczeństwo poza klasycznym rozumieniem pojęciowym, dotyczącym (...) stanu gwarantującego niezakłócone i zgodne z wolą obywateli funkcjonowanie zarówno instytucji państwowych, samorządowych i społecznych jak i bezpieczeństwa życia, zdrowia i mienia obywateli, odbywającego się zgodnie z zaakceptowanym przez obywateli porządkiem prawnym (Serafin, Parszowski 2011, s.33), obejmuje także szersze płaszczyzny życia, które obywatele identyfikują jako bezpieczeństwo. Wśród nich wymieniają między innymi: satysfakcję z życia, zadowolenie z dobrego zdrowia, realizowanie swoich życiowych planów, urzeczywistnienie indywidualnego rozwoju, pozytywna relacja człowieka z otaczającą go rzeczywistością, a także zadowolenie z funkcjonowania społecznego, jak również działania prewencyjne związane z zapobieganiem niepożądanym zjawiskom, takim jak: przemoc w rodzinie, wypadki drogowe, narkomania, alkoholizm, agresja w szkole i na ulicach. (Encyklopedia socjologii, Warszawa 2000, t. 3, s. 160-163)

² Bezpieczeństwo narodowe (narodu) i bezpieczeństwo państwowe (państwa) – to ściśle biorąc różne kategorie pojęciowe. Ale z punktu widzenia praktycznego, na obecnym etapie rozwoju historycznego (epoka państw narodowych), można umownie traktować je jako tożsame. Taka praktyka występuje w polskim systemie prawnym, gdzie np. Konstytucja mówiąc o bezpieczeństwie mówi raz o bezpieczeństwie państwa (Rzeczypospolitej Polskiej) a innym razem o bezpieczeństwie narodowym (ustanawiając np. Radę Bezpieczeństwa Narodowego).

Można zatem stwierdzić, że bezpieczeństwo w rozumieniu obywateli, to dużo częściej codzienność rozumiana jako, przyjazne relacje z sąsiadami oraz działania zapobiegające przestępczości, które skutkują większą wspólnotowością, aniżeli zapobieganie kataklizmom czy atakom terrorystycznym. Konkludując bezpieczeństwo w szerokim rozumieniu, to brak zagrożenia i jednocześnie poczucie dobrostanu społecznego. Tak rozumiane bezpieczeństwo, znajduje swoje uzasadnienie w nowej, pedagogicznej roli Policji, proponowanej przez autorkę. Wspomniane zadowolenie z funkcjonowania społecznego czy pozytywna relacja jednostki z otaczającą rzeczywistością to nic innego jak wspólne budowanie systemu bezpieczeństwa przy udziale zarówno społeczności jak i instytucji. Jak wybrzmiało wcześniej człowiek istnieje tylko wtedy, gdy istnieje społecznie, a instytucje w równym stopniu jak i społeczności to bezpieczeństwo tworzą. Dla skutecznego współdziałania konieczne jest zatem podejmowanie działań polegających na aktywności pedagogicznej³, wychowawczej i kształcącej świadomość, przez instytucję taką jak Policja, by uczynić skuteczniejszymi swoje działania. (Petrozolin– Skowrońska, 1996, s. 812).

Koncepcja Human security- bezpieczeństwo osobiste jednostki

Koncepcja human security (United Nations Development Program, Human Development Report 1994, New York 1994), jest koncepcją uniwersalną i obejmuje swym zasięgiem wszystkich ludzi na świecie. Samo pojęcie odnosi się do bezpieczeństwa osobistego określanego inaczej jako bezpieczeństwo ludzkie. Autorzy raportu zwrócili uwagę na istotny aspekt jakim było zbyt wąskie postrzeganie bezpieczeństwa, rozumianego jako ochrona interesów narodowych na gruncie polityki międzynarodowej czy też ochrona przed nuklearną zagładą, (Urbanek 2013,s. 46) podczas gdy dla większości ludzi brak lub ograniczenie poczucia bezpieczeństwa wiąże się z codziennymi sprawami i troskami życia, jak chociażby utrata pracy, problemy finansowe, zdrowotne itp.

Takie spojrzenie na problematykę bezpieczeństwa przesuwają środek ciężkości z bezpieczeństwa rozumianego przez pryzmat państwa i zagrożeń globalnych, na korzyść bezpieczeństwa postrzeganego przez pryzmat jednostki i działań skupiających się w zainteresowaniu życiem człowieka, jego godnością, egzystencją, prawami i zagrożeniami

³ pedagogika - zespół nauk o wychowaniu, istocie, celach, treściach, metodach, środkach i formach organizacji procesów wychowawczych. Pedagogika jako nauka o edukacji (wychowaniu i kształceniu), należy do nauk społecznych i zajmuje się rozwojem i zmianami mechanizmów wychowania oraz kształcenia na przestrzeni całego życia człowieka., za: (Petrozolin – Skowrońska B.(red.), Pedagogika, w: Nowa encyklopedia powszechna, tom IV, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 812

jakie mogą wystąpić. Odpowiedzią na takie postrzeganie bezpieczeństwa są postulaty zawarte we wspomnianej koncepcji, która zakłada, że:

- koncepcja Human security jest koncepcją uniwersalną, gdyż dotyczy wszystkich ludzi,
- wszystkie wymiary koncepcji są współzależne i ściśle ze sobą powiązane,
- bezpieczeństwo jest łatwiejsze (skuteczniejsze) do zapewnienia przez wcześniejszą prewencję aniżeli późniejszą interwencję.

Koncepcja zakłada zatem współpracę wszystkich podmiotów, instytucji i społeczności, ściśle ze sobą powiązanych i wzajemnie na siebie oddziałujących, skoncentrowanych na działaniach prewencyjnych (zapobiegawczych), wyprzedzających wystąpienie zagrożenia bezpieczeństwa. "Bezpieczeństwo jednostki należy rozpatrywać w dwojakich aspektach: jako wolność od strachu (przemocy) i jako wolność od niedoli. (United Nations Development Program, Human Development Report, New York 1994) Bezpieczeństwa jednostki, opisanej w koncepcji human security, nie można rozpatrywać jako alternatywy dla bezpieczeństwa narodowego. Oba pojęcia się uzupełniają. Rozwój Human security jest konsekwencją skupienia na dobru jednostki jako dobra nadrzędnego. Poczucie bezpieczeństwa obywateli determinuje bezpieczeństwo państwa. Potwierdzeniem roli i znaczenia Human security są zapisy jakie znajdują się w Raporcie Milenijnym, który został zaprezentowany podczas Zgromadzenia Ogólnego ONZ we wrześniu 2000 roku. (Millennium Report of the Secretary General: We the peoples: the role of the United Nations in the 21 st century, New York 2000). Podkreślano w nim, że ONZ " musi zawsze stawiać na pierwszym planie dobro ludzi. To najważniejsza zmiana, jaka musi nastąpić w naszym myśleniu i postępowaniu." (Millennium Report of the Secretary General: We the peoples: the role of the United Nations in the 21 st century, New York 2000).

Działania o których traktuje koncepcja human security wpisują się w propozycję koncepcji interakcji społecznych, proponowaną przez autorkę, która to koncepcja zakłada budowanie bezpieczeństwa społecznego (bezpieczeństwa poszczególnych jednostek) z udziałem Policji (jako jednego z wielu elementów procesu). Perspektywa pedagogiczna na którą położony jest nacisk w proponowanej przez autorkę koncepcji, wynika ze znaczenia i ogromnej roli poczucia bezpieczeństwa jednostki, budowania relacji społecznych służących wspólnej pracy na rzecz zapobiegania przestępczości i budowania dbałości o wspólne dobro.

Wybrane teorie bezpieczeństwa - ujęcie problemowe

Fundamentem leżącym u podłoża każdej teorii bezpieczeństwa jest chęć wypracowania mechanizmu który umożliwi zaspokojenie jednej z podstawowych potrzeb człowieka znajdującej się w piramidzie potrzeb Masłowa. Potrzeba bezpieczeństwa, bo o niej mowa, jest jedną z pięciu potrzeb, do których zaspokojenia dążą ludzie. Potrzeby zaspokajane są poczynając od najniższych, podstawowych potrzeb po kolejne wyższe.

Wspomniana potrzeba bezpieczeństwa, pomijając potrzeby fizjologiczne jest najbardziej podstawową bez zaspokojenia, której prawidłowe funkcjonowanie nie jest możliwe. Dlatego właśnie jej zaspokojeniu poświęca się tak wiele uwagi. "Rozwój cywilizacji spowodował, że współcześnie teorie coraz mniej problematyczne jest zaspokojenie potrzeb fizjologicznych. Zaspokojenie głodu, pragnienia, utrzymanie odpowiedniej temperatury przestało być podstawowym wyzwaniem współczesnej cywilizacji. Instytucje państwowe poprzez pomoc społeczną, akcje charytatywne, zbiórki żywności i odzieży zapewniły zaspokojenie tej potrzeby w minimalnym stopniu - nawet tym najbardziej potrzebującym. (Urban., Warszawa 2009, s. 22)

Można postawić tezę, że obecnie potrzeba bezpieczeństwa identyfikowana w najbliższej okolicy człowieka jest "zdecydowanie dominującą potrzebą w hierarchii potrzeb ludzkich. (Urban 2009, s. 22)

Potrzeba bezpieczeństwa, zaczynając od najbliższej okolicy zaczyna być wyzwaniem społecznym i od jej zapewnienia zależy dobre funkcjonowanie całych społeczności i ich rozwój. Bo dopiero człowiek czujący się bezpiecznie, myśli o realizacji swoich planów i samorozwoju.

Zatem bezpieczeństwo rozumiane jako wspólna sprawa, której realizacja nie jest przypisana jedynie poszczególnym instytucjom, a wszystkim, skłania do włączenia społeczności lokalnych do działania na rzecz bezpieczeństwa i ich współdziałania z Policją i innymi instytucjami, które bezpieczeństwem się zajmują.

Policja w tak rozumianym systemie staje się współuczestnikiem budowania bezpieczeństwa, nie zaś instytucją na której spoczywa odpowiedzialność za którą jest rozliczana przez społeczeństwo. Działając w oderwaniu jest mniej skuteczna i mniej wiarygodna. Dlatego, doceniając rolę społeczności lokalnych poświęcono im wiele miejsca

w literaturze. Opisane poniżej wybrane teorie bezpieczeństwa, zdaniem autorki, dają szansę na inne od dotychczasowego spojrzenia na Policję jako pomocową i stanowiącą równoprawny podmiot do innych podmiotów społecznych w tworzeniu bezpieczeństwa, nie zaś jako instytucję współpracującą ze społecznością lokalną w pozyskiwaniu informacji zmierzających do zwalczania przestępczości.

Zdaniem autorki mogą one stanowić dobry fundament do zbudowania teorii interakcji społecznej ze szczególnym uwzględnieniem policji jako podmiotu. Ogromna rolę w budowaniu wspólnej przestrzeni mają więzi społeczne.

Więzi społeczne - fundamentem bezpieczeństwa

Więzi społeczne to relacje zachodzące między instytucjami i osobami w grupie ludzi pozwalające zachować ich trwałość. A. Urban opisując więzi społeczne zwraca uwagę na to, iż jest to system stosunków, instytucji i środków kontroli społecznej skupiających jednostki w grupy i zbiorowości zdolne do funkcjonowania jako całości mniej lub bardziej samodzielne; wyróżnia się więź rodzinną terytorialną, narodową i koleżeńską. Istotnym elementem więzi społecznych jest dzielenie przez jej członków wspólnych wartości kulturowych, których akceptacja i realizacja reguluje ich zachowania, wpływając na trwałość tej grupy.

Więzi społeczne stanowią swoisty hamulec pozwalający wpłynąć na zmniejszenie ilości zachowań egoistycznych i sprzecznych z normami społecznymi prezentowanych przez jednostki a jednocześnie pozwalają na większą kontrolę zachowań i mniejszą anonimowość. Zwracał na ten aspekt uwagę E. Durkheim w teorii kontroli, której kontynuatorem był T. Hirschi. Wiązał przyczyny przestępczości z osłabieniem lub zanikiem, zerwanych więzi społecznych. Te relacje międzyludzkie i wzajemne zależności tworzące wspólnotę są swoistymi "społecznymi oczami" o których pisała J. Jacobs. (Jacobs, 1961)

Pod pojęciem "społecznych oczu", miała na myśli takie jednostki, które nadzorują "znaczną część życia społecznego " (Urban 2009, s. 28-29). Jej zdaniem im więcej ludzi np. na ulicy tym bezpieczniej. Jest to niewątpliwie swoiste uproszczenie, zwraca ono jednak uwagę na kontrolę społeczną która wpływa na wzrost poczucia bezpieczeństwa.

Rzecz jasna koncepcja ta, nie jest wolna od wad i spotkała się z krytyką, w ramach których zwracano uwagę między innymi na możliwość większej anonimowości ale też

większej łatwości wyszukania wiktywnych jednostek, z drugiej zaś niewątpliwie odwołuje się ona do zjawiska społecznej kontroli. Niewątpliwie zainteresowanie jednostki funkcjonowaniem społeczności lokalnej w której żyje, wpływa na panujące tam bezpieczeństwo, poprzez zmniejszenie się anonimowości przy jednoczesnym zacieśnieniu więzi międzyludzkich, wzajemnych relacji i zwiększeniu poczucia współodpowiedzialności za własną "małą ojczyznę".

Koncepcja J. Jacobs wpisuje się w zdefiniowane przez T. Hirschiego (Błachut, Gaberle, Krajewski, 2007, s. 128-129), elementy więzi społecznych, wśród których wymienia: przywiązanie, zaangażowanie, zaabsorbowanie, przekonanie i samokontrolę.

Pierwszy z czynników odwołuje się do pozytywnego związku, więzi z osobami z najbliższego otoczenia tj. rodziny, przyjaciół, sąsiadów, kolegów. Osoba będąca w bliskich relacjach ze swoim otoczeniem, nie pozostaje bez wpływu na własne zachowania i przekonania, na które działają zachowania otoczenia. W tak bliskich relacjach jednostka stara się przestrzegać obowiązujących reguł w grupie w której funkcjonuje.

Kolejnym czynnikiem wymienianym przez T. Hirschiego (Błachut, Gaberle, Krajewski, 2007, s. 128-129) jest zaangażowanie. Niewątpliwie zaangażowanie jednostki w lokalne funkcjonowanie społeczności i zainteresowanie jej tym obszarem, będzie skutkowało faktycznym udziałem w życiu społeczności. Znaczenie tego czynnika potwierdza R. Cialdiniego (Cialdini, 2001), który wśród opisywanych technik wywierania wpływu, wskazuje na technikę zaangażowania i konsekwencji. Zakłada on, że jeśli uda się wzbudzić przekonanie w jednostce że bierze udział w czymś ważnym i angażuje się, to naturalną efektem tej sytuacji będzie konsekwencja w działaniu. Zatem jeśli wciągniemy się w jakich rodzaj działania, to w sposób naturalny wytworzy się , z jednej strony chęć dalszej pracy z uwagi na ważność zagadnienia, z drugiej zaś żal gdyby miano z tego co już zrobione zrezygnować. Zatem zaangażowanie w działalność zapobiegawczą pozwoli włączyć w ten proces osoby z najbliższego sąsiedztwa.

Konsekwencję opisaną przez Cialdiniego jako efekt zaangażowania, można odnieść do trzeciego z elementów więzi społecznych- zaabsorbowania opisanych przez T. Hirshiego. Uważa on, że to głębokie, silne działanie które tak pochłania jednostkę, w działalności pozytywnej, że na inne działalności, w tym te negatywne nie ma już czasu. Niezwykle ważnym elementem budującym więzi społeczne jest także przekonanie polegające na

gotowości do przestrzegania istniejących norm, które to przekonanie wynika z konieczności ich respektowania. Autor zwraca uwagę, że ten stopień przekonania może być różny a im wyższy tym mniejsze zagrożenie zachowaniami aspołecznymi. Ostatnim z czynników omawianych w ramach budowania więzi społecznych jest samokontrola. To cecha (właściwość) osobowości która kształtuje się w wyniku wychowania. Niska samokontrola może skutkować zachowaniem aspołecznym przy nadarzającej się okazji.

Wszystkie te obszary wskazują jednoznacznie, na duże znaczenie mikrośrodowiska i jego roli w kształtowaniu relacji i więzi społecznych. Silne relacje społeczne zmniejszają ryzyko wystąpienia zachowań aspołecznych zaś ich osłabienie umożliwia pojawienie się takich zjawisk.

Patrole obywatelskie i sąsiedzkie wsparcie - rozwiązania na świecie

Zarówno patrole obywatelskie jak i grupy sąsiedzkiej czujności są rozwiązaniami znanymi na świecie, które tworzone dla wzmocnienia bezpieczeństwa lokalnego. Pierwsze patrole obywatelskie powstały w stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej w latach 40-tych XX wieku. Służyły wsparciu prewencyjnemu (choć początkowo ich rola była inna) . Były to osoby przeszkolone, miały patrolować ulicę, wyposażone jedynie w gaz i pałkę, bez broni. Ich działalność była bezpłatna, zaś aktywność uzależniona jest od potrzeb artykułowanych przez tamtejszą policję. (Czapska, Wójcikiewicz,, s. 244-245).

Inną formą wsparcia działań na rzecz bezpieczeństwa lokalnego były grupy sąsiedzkiej czujności. Pierwsza taka inicjatywa powstała w USA a później w innych krajach. W Wielkiej Brytanii ich rozwój notowany jest od 1982 roku. Są traktowane jako inicjatywy sąsiedzkie organizowane prywatnie, choć aktywne społecznie. Zwoływane są spotkania sąsiedzkie podczas których omawia się cel spotkania i zakres działań. Grupa zwyczajowo liczyła między 20 a 40 osób a na jej czele stał koordynator, będący partnerem Policji, który wywodził się z grona mieszkańców. Grupy były współfinansowane przez miejscowych właścicieli przedsiębiorstw i miejscowy samorząd a także grupy ubezpieczeniowe. Ich podstawowym celem było wzmocnianie poczucia wspólnoty sąsiedzkiej, poprawa kontaktów mieszkańcy-policja, poprawa warunków życia w społeczności lokalnej, oraz co szczególnie istotne zminimalizowania strachu przed przestępczością, i zmniejszenie przestępczości. To poczucie wspólnego celu najtrafniej oddaje wsparcie wspomnianych podmiotów prywatnych i państwowych, samorządowych w finansowaniu takich inicjatyw. Lepiej funkcjonująca

społeczność lokalna, to mniej przestępstw, mniej strat lokalnych przedsiębiorców i mniej odszkodowań wypłaconych przez firmy ubezpieczeniowe. To wspólny cel i wspólne działania.

W Polsce patrole obywatelskie rozpoczęły swoje działanie w 2001r. i 2002r. Działały w kilku województwach tj.: śląskim, dolnośląskim, warmińsko-mazurskim i świętokrzyskim. W wyniku tego projektu obywatelskiego MSWiA opracowało projekt ustawy o strażach obywatelskich. Nigdy jednak nie weszła ta inicjatywa w życie w tej formule. (Urban, Warszawa 2009, s. 112)

Przykładem takiej inicjatywy była gmina Spychowo w województwie warmińsko-mazurskim. Badania w tej gminie wskazały, że ponad 56% badanych zna swojego dzielnicowego a ponad 88% czyje się bezpiecznie w najbliższej okolicy. Ponad to po kilku latach działania wspomnianych patroli i obniżeniu poziomu przestępczości, ponad 86 % badanych jednoznacznie wskazało, że ich zdaniem wszyscy mieszkańcy są odpowiedzialni za bezpieczeństwo. Chętnych do udziału w projekcie było ponad 63% mieszkańców co stanowi około 2/3 społeczności, zaś wszyscy wiedzieli o istnieniu inicjatywy patroli. Niewątpliwie włączenie w proces budowania bezpieczeństwa patroli obywatelskich było niezwykle trafnym posunięciem, pozwalającym uświadomić mieszkańcom realny wpływ na funkcjonowanie społeczności lokalnej, poczucie bezpieczeństwa i poziom realnej przestępczości. Śladem tej gminy poszły inne, jednakże z perspektywy lat należy stwierdzić, że przedsięwzięcie to zostało zarzucone i nie doczekało się regulacji prawnych ani systemowych rozwiązań w Polsce. (Urban , Warszawa 2009, s. 114).

Koncepcja ruchomych przestrzeni - przykładem współdziałania

B. Hołyst we wstępie do jednej z publikacji poświęconej zagadnieniu bezpieczeństwa określił je jako szczególną wartość. Jego zdaniem "bezpieczeństwo jest jedną z najważniejszych potrzeb człowieka, a jej zaspokojenie pozwala na jego prawidłowy rozwój osobowy, emocjonalny i psychiczny. Potrzeba i pragnienie bezpieczeństwa to najważniejsze problemy nurtujące ludzi i społeczności w skali globalnej, lokalnej oraz w wymiarze indywidualnym. [...] Bezpieczeństwo jest podstawowym prawem człowieka. Prawo to może być realizowane, jeżeli istnieje społeczne oraz polityczne zrozumienie odpowiedzialności etycznej i moralnej państwa i społeczeństwa".⁴ Autor słów podkreśla, że niezbędnym

⁴prof. zw. dr hab. Brunon Hołyst - fragment wstępu do książki, Wprowadzenie do problemów bezpieczeństwa

czynnikiem wpływającym na realizację szeroko rozumianego bezpieczeństwa jest zrozumienie roli i znaczenia a także odpowiedzialności etycznej i moralnej spoczywającej zarówno na społeczeństwie jak i władzach.

Mimo wielości teorii bezpieczeństwa i różnorodności podejść z jakimi spotykamy się w literaturze przedmiotu, mają one także wspólne cechy, wśród których wymienić należy wspomniany kontekst społeczny rozumiany jako znaczenie społeczeństwa w budowaniu bezpieczeństwa. Ten obszar jest szczególnie istotny z uwagi na poruszaną w publikacji tematykę prospołecznej roli Policji rozumianej jako symbioza interakcji społecznych w budowaniu bezpieczeństwa społecznego z udziałem Policji jak elementu procesu. Tym istotniejsze jest to, że tego rodzaju współtworzenie systemu bezpieczeństwa przekłada się na zacieśnianie relacji społecznych i instytucjonalnych jak również budowanie społecznego systemu wsparcia dla bezpieczeństwa. Takie współdziałanie otwiera możliwość realizacji pedagogicznej roli Policji, która wspierać będzie prawidłowe relacje społeczne i współtworzyć bezpieczeństwo poprzez zintensyfikowanie działań na poziomie zapobiegawczym (profilaktycznym).

Jedną z koncepcji bezpieczeństwa w której odnaleźć można wspomniane społeczne budowanie systemu bezpieczeństwa przy wsparciu instytucji jest "Koncepcja ruchomych przestrzeni", Z. T. Mikołajczyka. Jest to autorska koncepcja związana ze stworzeniem suprasystemu bezpieczeństwa wewnętrznego, związanego z dostosowaniem instytucjonalnych systemów bezpieczeństwa do działań zapobiegawczych. (Mikołajczyk, Warszawa s. 240 – 245).

Wraz z rozwojem społecznym następuje rozwój zagrożeń. Powstają nowe zjawiska wywierające wpływ na poczucie bezpieczeństwa przez ludność czy zagrażające funkcjonowaniu instytucji, organizacji, firm. Założenia Koncepcji Ruchomych Przestrzeni umożliwiają odpowiednie przygotowanie się do takich zagrożeń poprzez przeciwdziałanie ich powstawaniu odpowiednio organizując i planując działania podmiotów odpowiedzialnych za utrzymanie bezpieczeństwa. Autor mówi o przestrzeniach negatywnych i pozytywnych.

Pierwsze z nich dotyczą zjawisk na terenie wielkich aglomeracji, działalności przestępczej, migracji, ale także położenia terenu zagrożeń powodziowych czyli całego spektrum czynników wpływających na bezpieczeństwo w każdym jego przejawie. (Mikołajczyk, Warszawa s. 240 – 245).

Taka „negatywna przestrzeń” nie musi być jednak przypisana do terenu, może ją stanowić grupa przestępcza o charakterze zorganizowanym działająca na terenie kilku powiatów, województw, czy krajów. Na szczególną uwagę w tej koncepcji zasługuje druga z wymienionych przestrzeni zwana przez autora "przestrzenią pozytywną". Polega ona na podejmowaniu skutecznych działań prowadzonych przez władze państwowe, samorządowe, służby realizujące zadania w systemie bezpieczeństwa, różnego rodzaju agencje, straże, inspekcje i inne instytucje, a także inicjatywy obywatelskie i działania indywidualne.

Autor podkreśla, że powstawanie „przestrzeni pozytywnych” inicjowane jest w wyniku właściwie przeprowadzonej rewalidacji przestrzeni, skutecznego działania zarówno służb policyjnych, jak i odpowiedniego poziomu uświadamiania społeczeństwa, szeroko zakrojonej profilaktyki społecznej, wdrażania skutecznych działań rozpoznawczych, polityki legislacyjnej czy uzyskiwania wysokiej sprawności działania służb. Z. Mikołajczyk uważa, że sukces działań prowadzonych na rzecz bezpieczeństwa polega na dostosowywaniu „przestrzeni pozytywnych” do „przestrzeni negatywnych” aby uniemożliwić ich rozwój i zminimalizować skutki negatywnych zjawisk. Meritum teorii ruchomych przestrzeni stanowi wykreowanie systemu „przestrzeni pozytywnych” niejako uprzedzając powstanie zagrożenia, w środowiskach, gdzie istnieje duże zagrożenie wystąpienia „przestrzeni negatywnej”. Jest to zatem działanie prewencyjne polegające na budowaniu struktur bezpieczeństwa, mających uniemożliwienie powstawania "przestrzeni negatywnych".

W tym obszarze działania, niewątpliwie poza zastosowaniem odpowiednich procedur, dyslokacji sił i środków, służb które mają te zadania w swoich kompetencjach, ogromną rolę odgrywają mieszkańcy danego terenu, społeczność lokalna. Bez ich pomocy, żadna służba nie zapobiegnie postawianiu negatywnych zjawisk. Ich rola jest tym większa, że dzięki udziałowi społeczności, możliwa jest właściwa ocena sytuacji i wyboru czynników zapobiegających powstawaniu zjawisk negatywnych, którym należy przeciwdziałać. „Przestrzenie pozytywne” w przeciwieństwie do „przestrzeni negatywnych” (można projektować i planować- przyp. autora) poprzez uprawnione organy takie jak np. komisje bezpieczeństwa (...) na poszczególnych szczeblach zarządzania bezpieczeństwem (gmina, powiat, województwo, kraj). Są one dyslokowane według opracowanych procedur i poruszają się wokół wytyczonej osi. Proces decyzyjny w tym zakresie zależy jednak w większości od trafności decyzji czynnika ludzkiego. (Mikołajczyk, Warszawa s. 240 – 245).

Wśród wielu działań, jakie zdaniem autora, podejmować powinny odpowiednie służby, poza rozwiązaniami merytorycznymi, są także te, które dotyczą współpracy ze społeczeństwem. Mowa tu między innymi o poszukiwaniu narzędzi poprawiających komunikację społeczeństwa ze służbami w zakresie przekazywania informacji o zagrożeniach i przesłankach do ich powstawania np. wykorzystanie Internetu, mediów społecznościowych itp., czy wykorzystania z potencjału ludzkiego przez poszczególne podmioty realizujące zadania na rzecz bezpieczeństwa. (Mikołajczyk, Warszawa s. 240 – 245).

Nieocenioną wartością wpływającą na skuteczność działań na rzecz bezpieczeństwa jest udział społeczności. Bez względu na to jak profesjonalne działania podejmują służby, jak wielopłaszczyznowe tworzą programy, koncepcje bezpieczeństwa nie są one w stanie zadziałać bez wsparcia społecznego występującego w różnych odsłonach.

Począwszy od informowania o stanie zagrożenia powodziowego, anomaliiach pogodowych, poprzez informacje dotyczące lokalnych zagrożeń aż po realny udział w budowaniu bezpieczeństwa np. poprzez patrole obywatelskie. Bez ścisłej współpracy Policji ze społecznością lokalną np. poprzez bliskie współdziałanie z dzielnicowymi możliwe jest skuteczne budowanie bezpieczeństwa poprzez realny wpływ na prace służb i aktywne z nimi współdziałanie. Ta koncepcja jest jedynie pewną propozycją obok wielu innych, jednakże pokazuje obszar działania oraz udział społeczności, który jest kluczowy z uwagi na omawiane zagadnienie. Koncepcja proponowana przez Mikołajczyka mówi o możliwości projektowania przestrzeni pozytywnych w miejscu zagrożenia wystąpienia przestrzeni negatywnych, w oparciu o dobre, sprawdzone informacje od społeczności lokalnej, właściwe profesjonalne budowanie programów i działanie kompetentnych zespołów w tym, kryzysowych. Ta koncepcja potwierdza konieczność współdziałania całego systemu i wielką rolę poszczególnych jego elementów. Służby o których mowa w koncepcji są w stanie wykonywać swoje zadania należycie, tylko dzięki współpracy, wiedzy i przysłowiowym "oczom" społecznym.

Kapitał ludzki i społeczny jako elementy kultury bezpieczeństwa

Najistotniejszym elementem bezpieczeństwa jest człowiek, stanowiący jednocześnie fundament całego systemu (wokół którego i dla którego powstają rozwiązania), jak i jego użytkownika. Mowa tu zarówno o człowieku będącym elementem społeczności (zarówno makro jak i mikro), jak i reprezentantem różnych instytucji i organizacji. W tym systemie

szeroko rozumianego bezpieczeństwa swoją rolę mają ludzie młodzi, dojrzały, seniorzy, osoby jednostkowe jak i występującym w grupie.

Elementy kultury bezpieczeństwa

Kultura bezpieczeństwa to ogół materialnych i pozamaterialnych elementów utrwalonego dorobku człowieka, służących kultywowaniu, odzyskiwaniu (gdy utracono) i podnoszeniu poziomu bezpieczeństwa określonych podmiotów. Można rozpatrywać ją w wymiarze indywidualnym – mentalno duchowym, wymiarze społecznym oraz wymiarze fizycznym (materialnym). Rozbudowaną, tak zwaną spektralną wersję definicji kultury bezpieczeństwa, ukazującą wagę, jaką dla przedmiotowej problematyki ma świadomość podmiotu bezpieczeństwa. (Zduniak, Majchrzak, Warszawa 2012).

Kultura bezpieczeństwa służy człowiekowi do realizacji następujących celów i potrzeb:

1. skuteczna kontrola nad pojawiającymi się zagrożeniami, zmierzająca do uzyskania stanu o satysfakcjonująco niskim poziomie zagrożeń,
2. odzyskiwanie bezpieczeństwa w sytuacji, gdy zostało ono utracone,
3. optymalizacja, dla określonego podmiotu, poziomu wielosektorowo pojmowanego bezpieczeństwa,
4. Pobudzanie w społecznej i personalnej skali świadomości człowieka przekonań o potrzebie samodoskonalenia i trychotomicznego (mentalny /społeczny/materialny) rozwoju wraz z uaktywnianiem motywacji i postaw skutkujących indywidualnymi i zespołowymi działaniami, powodującymi wszechstronny rozwój indywidualnych i grupowych podmiotów bezpieczeństwa, w tym ich autonomicznej obronności. (Piwowarski, , 2015 , s.21–33)

Zdaniem M. Cieślarczyka, uznanego za prekursora badań nad kulturą bezpieczeństwa i obronnością "kultura bezpieczeństwa i obronności manifestuje się w trzech następujących wymiarach:

1. pierwszy wymiar – składają się nań określone idee, wartości i duchowość człowieka,
2. drugi wymiar – odnosi się do oddziaływań społecznych organizacji i systemów prawa,
3. trzeci wymiar – obejmuje on materialne aspekty egzystencji ludzkiej.

Te elementy autor nazywa "filarami kultury bezpieczeństwa". (Cieślarczyk, Siedlce 2010, s. 210) Jak pisze Cieślarczyk: „z moich badań wynika, że dziś, ale i w dającej się przewidzieć przyszłości, myślenie o obronności tylko w kategoriach militarnych jest niewystarczające” (M. Cieślarczyk, Siedlce 2010, s. 11).

Pogląd ten znajduje swoje potwierdzenie w materiale autorstwa E. Rothschild (Rotschild, 1995, s. 53–98), w którym autorka doprecyzowuje potrzebę ponownego zdefiniowania kategorii bezpieczeństwa poprzez rozszerzanie jego koncepcji.

Definicja obronności jako potencjał rozpatrywany w wymiarze indywidualnym i w wymiarze społecznym jest bez mała identyczny z pojęciem kultury bezpieczeństwa. Mowa tu o wielopłaszczyznowej kulturze bezpieczeństwa, choć jednocześnie spójnej. Dla jej optymalnego poziomu istotne znaczenie ma wśród innych obszarów nauczanie, wychowanie, więzy społeczne (ich intensywność i jakość) jak również działania mające na celu samodoskonalenie człowieka i doskonalenie organizacji społecznych w kierunku jeszcze skuteczniejszego działania wspólnotowego.

A. Etzioni (Etzioni, New York 1994), amerykański socjolog jest podobnie jak poprzednicy zwraca uwagę na aspekt edukacyjny i wychowawczy a także wspólnotowy bezpieczeństwa. Uważa on, że "jesteśmy" dopiero wtedy gdy istniejemy społecznie w większej społeczności, która wzajemnie się kontroluje i wychowuje. Wtedy też każdy z osobna się samokontroluje i doskonali. Społeczność oddziałuje na jednostkę a jednostka na społeczność.

Kapitał ludzki i społeczny jest niewątpliwie najważniejszym elementem kultury bezpieczeństwa. To ludzie tworzą systemy, wzajemne relacje, w tym także służące zapewnieniu bezpieczeństwa i to ludzie są uczestnikami tego systemu. Od ich właściwego edukowania, kształcenia i tworzenia wzajemnych więzi zależeć będzie skuteczność działań na rzecz bezpieczeństwa.

Abstract: Security as a foundation for developing the process of resocialization, readaptation and reintegration in the local environment

The text deals with the role of broadly understood security as a necessary foundation for the implementation of the process of resocialization, reintegration and re-adaptation in the local environment. Only a properly functioning environment, guided by applicable

norms compliant with the law, is able to create the reality necessary for the readaptation, reintegration and rehabilitation of the individual.

The environment in question is a local environment where the processes of readaptation, reintegration and rehabilitation processes should be implemented, which should be based mainly on work on potentials and creative impacts with the support of the local environment. The text refers to the concept of human security, selected security theories understood as the foundation of impacts on individuals. The significance of social bonds and the concept of moving spaces that are an example of cooperation between institutions and society were also discussed. The considerations conclude the reference to human and social capital inherent in individuals. Such broadly understood security serves to create good foundations for properly implemented processes.

Key words: security, the local environment, readaptation, reintegration, rehabilitation, theories of security

Bibliografia:

- [1] Ambrozik W., Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę uspołecznienia systemu oddziaływań., Kraków 2016.s. 37,43
- [2] Bałandynowicz A., Wielopasmowa teoria resocjalizacji z udziałem społeczeństwa. Warszawa 2011. Wyd. Resocjalizacja Polska 1, 121- 156,
- [3] Melosik Z., Pedagogika i konstrukcje tożsamości młodzieży w "kulturze kontroli" i " kulturze rozproszenia" . s. 16
- [4] Błachut J., A. Gaberle, Krajewski K., Kryminologia, Wyd. InfoTrade, Gdańsk, 2007 s. 128-129
- [5]Cialdini R., Techniki wywierania wpływu na ludzi : teoria i praktyka. Wyd. GWP 2001
- [6] Cieślarczyk M., Kultura bezpieczeństwa i obronności, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2010, s. 11
- [7]Czapska J., Wójcikiewicz J., Policja w społeczeństwie obywatelskim. s. 244-245
- [8]Czaputowicz J., System czy nieład? Bezpieczeństwo europejskie u progu XXI wieku. WNPWN, CSM, Warszawa 1998
- [9]Dworzecki S., Zagrożenia bezpieczeństwa państwa, Warszawa 2001; J. S t a n i s z y k, Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa, Warszawa 1996

- [10.] Etzioni A., *Spirit Of Community: The reinvention american society*, Touchstone, New York 1994
- [11] Encyklopedia socjologii, Warszawa 2000, t. 3, s. 160-163
- [12] Fehler W., O pojęciu bezpieczeństwa państwa (w:) W. Śmiałek , J. Tymanowski , *Bezpieczeństwo państw i narodów w procesie integracji europejskiej*. Toruń 2002, s. 165
- [13] Fidelus A., *Spółeczność lokalna jako płaszczyzna działań zapobiegających wykluczeniu społecznemu byłych więźniów*, [w:] (red.) A. Fidelus, *Od stereotypu do wykluczenia*, Wyd. UKSW, Warszawa, 2014.,
- [14] Fidelus A., *Umiejętności prospołeczne dzieci ulicy z terenu Warszawy*, w: (red.) A. Czerkawski, A. Nowak, *Wybrane zagadnienia patologii społecznej ? Implikacje empiryczne*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2008, s. 85-102.
- [15] Kieszkowska A. *Inkluzyjno-katalaktyczny model reintegracji społecznej. Konteksty resocjalizacyjne.*, Kraków 2012,
- [16] Kitler W., *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011, s. 76-77.
- [17] Konopczyński M., *Kryzys resocjalizacji , czyli sukces działań pozornych , refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*. Wyd. Pedagogium 2013 ,
- [18] Konopczyński M., *Twórcza resocjalizacja Wybrane metody pomocy dzieciom i młodzieży.*, Warszawa MEN 1996,
- [19] Konopczyński M., *Metody Twórczej resocjalizacji* 2006, Wyd. Naukowe PWN
- [20] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483) w art. 82-86.
- [21] Koziej S., *Wstęp do teorii i historii bezpieczeństwa (skrypt internetowy)*, www.koziej.pl, Warszawa/Ursynów 2010
- [22] Kwiatkowski S., *Zarządzanie bezpieczeństwem w sytuacjach kryzysowych. Szkice socjotechniczne o mądrości przed szkodą.* , s.42;
- [23] Jacobs J., *The Death and Life of Great American Cities*, Random House, Nowy York, 1961
- [24] Michel M., *Gry uliczne w wykluczenie społeczne w przestrzeni miejskiej. Perspektywa pedagogiczna*. Wyd. UJ. 2016 , s. 11,
- [25] Mikołajczyk Z. T., *Koncepcja ruchomych przestrzeni*, ZESZYT NAUKOWY 2/2014 MCDM i M U K S W Warszawa s. 240 – 245, ISBN 978-83-940879-5-1, (Międzynarodowe Centrum Dialogu Międzykulturowego i Międzyreligijnego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie).

- [26] Millennium Report of the Secretary General: We the peoples: the role of the United Nations in the 21 st century, New York 2000
- [27] Pawłowski J. i in., 1996, Słownik terminów z zakresu wiedzy i edukacji dla bezpieczeństwa, [w:] Bezpieczeństwo człowieka i zbiorowości społecznych, Bydgoszcz 2005; Pływaczewski W., G. Kędzierska (red.) Leksykon policyjny, Szczytno 2001, 32,
- [28] Petrozolin – Skowrońska B.(red.), Pedagogika, w: Nowa encyklopedia powszechna, tom IV, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 812
- [29] Rotschild E., what is security?, "Daedalus", Vol. 124, No. 3, Summer 1995, s. 53–98.
- [30] Stańczyk J., Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa. ISP PAN, Warszawa 1996.
- [31] Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego, AON, Warszawa 2002,
- [32] Serafin T., Parszowski S., (red.) Bezpieczeństwo społeczności lokalnych. Programy prewencyjne w systemie bezpieczeństwa. Zarządzanie bezpieczeństwem. Warszawa 2011, s.33
- [33] Serafin T., Parszowski S., (red.) Bezpieczeństwo społeczności lokalnych. Programy prewencyjne w systemie bezpieczeństwa. Zarządzanie bezpieczeństwem. Warszawa 2011, s.33
- [34] Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015, którą zatwierdziła Rada Ministrów 29 listopada 2006 roku, s. 39
- [35] Urban A., Bezpieczeństwo społeczności lokalnych. Wyd. Akademickie i profesjonalne. Podręcznik akademicki. Warszawa 2009, s. 22
- [36] United Nations Development Program, Human Development Report 1994, New York 1994,
- [37] Urbanek A., (red. nauk) Wybrane problemy bezpieczeństwa. dziedziny bezpieczeństwa. Słupsk 2013,s.16